

[B] **DE VLAAMSE LITERATUUR EN DE TOTALITAIRE VERLEIDING TIJDENS HET INTERBELLUM EN DE TWEEDE WERELDOORLOG**

Een aantal Vlaamse literatuur- en cultuurhistorici hebben sinds meer dan een decennium een bijzondere aandacht voor de Vlaamse literatuur tijdens de beide wereldoorlogen en in het interbellum. Ze richten zich met name op de politiek-maatschappelijke connotaties en de contextualisering ervan. Naast diverse tijdschriftbijdragen en enkele monografieën leidden hun individuele en vooral collectieve, meestal universitaire onderzoeksprojecten tot diverse verzamelbundels over het thema.

De recentste bundel in deze rij draagt de titel *De stekelige jaren. Literatuur en politiek in Vlaanderen 1929-1944*. Daarin wordt vooral gefocust op auteurs die in meer of mindere mate aanleunden bij of geëngageerd waren in het Vlaams-nationalisme. De twee meest opmerkelijke, meest kritische, meest informatieve en meest synthetische en afgeronde bijdragen zijn van Ludo Stynen over Herman Van Puymbroeck, en van Elke Brems over Jozef Simons.

De Antwerpse onderwijzer Herman Van Puymbroeck (1884-1949), later bedrijvig als journalist, schaarde zich aanvankelijk achter het “anarchistisch kosmopolitisme”, vervolgens sloot hij zich aan bij het democratisch Vlaams-nationalisme om uiteindelijk via het fascistoïde Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) en het nationaalsocialisme te eindigen als een gedesillusioneerde nihilist. Ondertussen publiceerde hij vooral politieke commentaren en literaire essays en kritieken, en werkte hij tot zijn dood met lange tussenpozen aan een nooit uitgegeven roman, *De brandende Schaper*.

De (Kempische) heimat-schrijver en auteur van diverse andere prozagenres Jozef Simons (1888-1948), licentiaat handelswetenschappen en kunstgeschiedenis, ontleent zijn plaats in het Vlaams(gezind)je collectieve geheugen vooral aan *Eer Vlaanderen vergaat* (1927), zijn iconische en destijds erg succesvolle en bijzonder invloedrijke, maar tegelijk ook controversiële roman over de Frontbeweging uit de Eerste Wereldoorlog.

Daarnaast bevat *De stekelige jaren* onder meer stukken over twee Antwerpse vrijzinnige Vlaams-nationalisten die een vergelijkbare start namen in

het activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog en in de communistisch-pacifistische *Clarté*-beweging onmiddellijk erna: Victor Jozef Brunclair (1899-1944) en Rob Van Roosbroeck (1898-1988). Hoewel ze nadien een nogal verschillend ideologisch en politiek parcours aflegden, bleven ze bevriend. Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakten ze allebei bij de collaboratie betrokken, zij het op erg uiteenlopende wijze. Zowel Brunclair als Van Roosbroeck vormde onlangs het onderwerp van een uitvoerige biografie in boekvorm, respectievelijk van de historicus en leraar-docent Dieter Vandenbroucke (*1980), voor wie het de handelsversie vormt van zijn Antwerpse doctoraat, en van de doctor in de economie Armand Van Nimmen (*1935), die al enige tijd gepensioneerd is na een buitenlandse carrière in de financiële en de zakenwereld. Hoewel de twee biografen intensief en vriendschappelijk gegevens met elkaar uitwisselden, loopt hun aanpak als historicus-biograaf nogal uiteen. Ze verschillen dan ook bijna een halve eeuw van leeftijd. Van Nimmen schrijft vooral opsommend, inventariserend, feitelijk en met een duidelijke maar niet onkritische empathie en sympathie voor de Vlaamse Beweging. Vandenbroucke analyseert, verklaart en interpreteert veel meer, en streeft daarnaast naar een zo objectief en neutraal mogelijke, maar verre van afstandelijke benadering. Zo situeert en evalueert Vandenbroucke alle literaire en politiek-maatschappelijke publicaties van Brunclair uitvoerig en diepgaand, ook in vergelijking met die van zijn tijdgenoten-collega's, terwijl Van Nimmen nooit echt gedetailleerd of uitgebreid ingaat op de inhoud en de (comparatieve) kwaliteit van de voornamelijk historische geschriften van Van Roosbroeck. Voor het overige zijn beide biografieën zeer helder en toegankelijk gecomponeerd en geschreven, al werken in het taalgebruik van Van Nimmen de vele germanismen, gallicismen en archaïsmen op den duur storend, net zoals het feit dat de gebiografeerde door zijn biograaf aanhoudend wordt omschreven als “de historicus”. Vandenbroucke van zijn kant demonstreert op voortreffelijke wijze dat academische geschiedschrijving allerminst gebukt moet gaan onder “het raadsel der onleesbaarheid”, zoals de Nederlands slavist en essayist Karel van het Reve (1921-1999) de literatuurwetenschap ooit omschreef. Toch dwingt de auteur zijn onderwerp al

te nadrukkelijk in “het conceptuele keurslijf” van wat sinds een tiental jaren de zogeheten “activistische tegentraditie in de literatuur” wordt genoemd – vooral door de Faculteit Letteren van de Antwerpse Universiteit en de ermee samenwerkende instituten en individuen.

Het turbulente en wisselvallige karakter van de drie decennia tussen 1914 en 1944 in Europa had uiteraard zijn weerslag op de literatuur. Men beleefde toen onder andere de opkomst en de neergang van diverse artistieke avant-gardebewegingen, de wereldwijde economische crisis na de Amerikaanse beurskrach van 1929, het aan de macht komen van totalitaire regimes in zowat heel Midden- en Oost-Europa tijdens de jaren dertig en de contestatie van de parlementaire democratie door extreem rechtse, fascistische politieke bewegingen in West-Europa in diezelfde periode. In België kwam daar nog bij dat de communautaire problematiek zich in deze periode geleidelijk aan nadrukkelijker stelde, waarbij de Belgische en de Vlaamse identiteit voor nogal wat Vlamingen meer en meer met elkaar in conflict kwamen, zeker voor de Vlaams-nationalisten. In zijn panoramische overzichtsbijdrage aan *De stekelige jaren* formuleert de Antwerpse hoogleraar geschiedenis Marnix Beyen (*1971) dit specifiek Belgische aspect van deze kolkende maatschappelijke verschuivingen zo: “De politieke en culturele elites die voor het Nederlands kozen (en op die manier de Vlaamse Beweging vormden) gingen niet langer een tweetalige Belgische maar een eentalige Vlaamse natie ‘representeren’.”

Een belangrijk gevolg van de snelle en ingrijpende veranderingen in het maatschappelijk bestel was dat nogal wat schrijvers “die in hun werk politiek stelling” namen, vaak “ideologische onstandvastigheid” vertoonden, zoals de drie redacteurs van *De stekelige jaren* het in hun inleiding terecht stellen. In het kader van het activisme tijdens en in het ontluikende Vlaams-nationalisme onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog nam een artistieke en intellectuele, jongere generatie initiatieven om nationalisme, linkse ideeën en opvattingen en internationalisme met elkaar te verbinden. Deze combinatie vormde een minderheidstendens binnen beide bewegingen en was soms nogal oppervlakkig en niet altijd even

doordacht. Na de tweede helft van de jaren twintig bleef nauwelijks nog iets over van die pogingen. Integendeel, want nogal wat hemelbestormende en maatschappijkritische Vlaams-nationalistische protagonisten van oorspronkelijk (extreem) linkse signatuur evolueerden tijdens de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog – met nuances en schakeringen – in extreem rechtse richting en bekleedden tijdens de bezetting onder de Nieuwe Orde vaak leidinggevende functies of verantwoordelijke posities. Van hen had men misschien meer kritische zin en consequentie kunnen verwachten, maar ondanks hun intellectuele achtergrond surften zij op de even veranderlijke als verraderlijke deiningen van het tijds-klimaat.

Een frappant voorbeeld was de al genoemde bezielende en deskundige onderwijzer-leraar en doctor in de geschiedenis van de Leuvense Universiteit Rob Van Roosbroeck, kenner van en werklustig publicist over onder andere de Nederlanden en de migratie van daaruit naar diverse Duitse staten of staatjes in de zestiende eeuw. Tijdens de jaren twintig betoonde hij zich in diverse hoedanigheden erg actief in de (Antwerpse) pluralistische Frontpartij. Toen het Vlaams-nationalisme, in 1933 goeddeels gehegroepeerd in de eenheidspartij Vlaamsch Nationaal Verbond, zich in de jaren dertig geleidelijk meer en meer identificeerde met het fascisme, volgde Van Roosbroeck die nieuwe koers zonder veel reserves. Af en toe liet hij op concrete punten nog wel eens een dissidente stem horen, onder meer met zijn publieke afkeuring van de Duitse inval in Tsjecho-Slowakije in 1939, maar in essentie had hij positie gekozen in november 1933, toen hij Adolf Hitler “een groot leider” noemde. Hitler was begin dat jaar in Duitsland aan de macht gekomen en had intussen zijn politieke tegenstanders uitgeschakeld en een nationaalsocialistische eenpartijstaat gevestigd. Van Roosbroeck stelde de *Führer* toen op één lijn met Willem van Oranje (1533-1584) alias De Zwijger, één van zijn historische specialisaties.

Ondanks zijn nationaalsocialistische oriëntatie en zijn uitgesproken Vlaams-nationalisme werd Van Roosbroeck voor de Tweede Wereldoorlog in het Nederlandse taalgebied als historicus gerespecteerd door vakgenoten met een andere politiek-ideologische achtergrond. Hij werkte met

hen samen aan diverse toonaangevende projecten, onder andere de meerdelige *Geschiedenis van Vlaanderen* (1936 e.v.) en studies over de geschiedkundige vakdidactiek, en leverde zelfs een bijdrage aan het overzichtswerk *De Lage Landen bij de Zee* (1934) van de Nederlandse marxistische historicus Jan Romein (1893-1962) en diens echtgenote Annie Romein-Verschoor (1895-1978).

Van Roosbroeck, die in september 1941 toetrad tot de Algemene SS-Vlaanderen en over heel wat politieke, ambtelijke en wetenschappelijke contacten in nazi-Duitsland beschikte, was onder de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog “verblind door het regime” en ontpopte zich tot een “doorwinterde collaborateur”. “Onbetwistbaar is ook dat Van Roosbroecks loopbaan door de bezetting en door zijn vrijwillige samenwerking ermee een hoge vlucht zou nemen”, schrijft Van Nimmen. Van Roosbroeck werd onder meer aangesteld tot hoogleraar geschiedenis aan de Gentse Universiteit (1941) en tot schepen van Onderwijs en Bibliotheken in Antwerpen (1942). Tegelijk was hij een veelgevraagd spreker in Vlaanderen en – misschien nog meer – Duitsland. Naast onder anderen “zijn held” Cyriel Verschaeve voerde Van Roosbroeck zijn collaboratie tot het uiterste als lid van de Vlaamse Landsleiding (1944-1945), “een soort Vlaamse regering in exil” in Duitsland, maar vooral “een hersenschim”, aangezien de totale nederlaag van Duitsland toen alleen nog een kwestie van tijd was.

Van Roosbroeck, die begin 1948 ter dood zou worden veroordeeld door de Belgische justitie, zat tot 1947 ondergedoken op verschillende adressen in het Antwerpse en verbleef nadien in de Nederlandse provincie Noord-Brabant, eerst illegaal in Breda en vanaf 1954 als officieel stateloos burger in Oosterhout nadat hij zich bij de Nederlandse overheid had aangemeld. Behalve door het geven van privélessen voorzag hij in zijn levensonderhoud door onder pseudoniemen of anoniem recensies, kritieken, essays, journalistieke teksten, tijdschrift-artikelen, bijdragen aan (historische) verzamelwerken en vertalingen te publiceren. Vanaf het begin van de jaren zestig publiceerde Van Roosbroeck zowel in het Nederlands als het Duits weer onder eigen naam – zij het niet zonder contestatie. Vanaf 1968 mocht hij, mits voorafgaande toestemming van de autoriteiten, opnieuw België bezoeken. Hij



Victor J. Brunclair en zijn grootmoeder.

bewoog zich graag – maar niet exclusief – in kringen van voormalige collaborateurs en was publiekelijk weinig toeschietelijk om te praten over wat hij “mijn zogenaamde oorlogsverleden” noemde. Zijn “stugge weigering om de gruweldaden van het naziregime onder ogen te zien en te betreuren” belette overigens niet dat Van Roosbroeck optrad als feitelijk coördinator van het prestigieuze, meerdelige verzamelwerk *Twintig Eeuwen Vlaanderen* (1972-1979) en dat hij in 1978 werd gelauwerd met de erepenning van de Nederlandse Cultuurgemeenschap in Vlaanderen.

In tegenstelling tot Van Roosbroeck bleef Victor Brunclair, die een heel wat grilliger en zelfs querulant karakter had, veel langer vasthouden aan zijn linkse politiek-maatschappelijke jeugdidealen. Brunclair volgde een handelsopleiding en werkte vrijwel zijn hele leven op kantoor. Het was hem echter vooral te doen om de (maatschappijkritische) literatuur en de politiek, met name een sterk anti-Belgisch Vlaams-nationalisme en een fundamentele maatschappijhervorming, bij voorkeur op de een of andere manier in combinatie met elkaar. Zo ontpopte de “zelfverklaarde autonome intellectueel” Brunclair zich tijdens de jaren twintig in literair-artistische, modernistische tijdschriften als *Ruimte*, *Het Overzicht* en *Vlaamse Arbeid* tot een “luidruchtige polemist”, een gezaghebbend criticus

en een “zeldzame tegenstem”. Als dichter werd hij dikwijls in één adem genoemd met Paul van Ostaïjen (1896-1928), wat allerm minst betekende dat Brunclair kwalitatief in diens buurt kwam, ondanks zijn soms opmerkelijke en gewaardeerde woordcreativiteit. Brunclairs vuistdikke, nogal gecompliceerde en niet helemaal geslaagde roman *De monnik in het Westen* (1929) illustreert vooral het failliet van de idealistische en antikapitalistische toekomstdroom die de auteur sinds zijn intellectuele ontwaken koesterde en zijn frustratie over de mislukking van wat hij zelf ooit even hoogdravend als warrig omschreef als zijn “revolutionair reformisme”.

1937 vormde voor Brunclair, die ook een sterke geldingsdrang had, een scharnierjaar. Enerzijds hield hij in zijn essay *Het heilige handvest*, dat ook een aantal kritische passages aan het adres van nazi-Duitsland bevatte, nog maar eens een pleidooi voor zijn stokpaardje: de absolute autonomie en soevereiniteit – in alle omstandigheden – van de kunstenaar. Anderzijds bood hij zich aan als medewerker van het Nederlandse nationaal-socialistische *Het Nationale Dagblad*, waarmee hij zijn geleidelijk “verglijdende opvattingen over volk, natie en culturele identiteit” demonstreerde. Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog, toen nazi-Duitsland West-Europa in heel korte tijd onder de voet liep, ging hij nog een hele stap verder in pro-Duitse richting, inclusief af en toe bloed-en-bodemgerelateerd taalgebruik, en beschouwde hij – zoals nogal wat anderen dat een tijdlang deden – die ontwikkelingen “als de bevrijding uit een verouderd politiek systeem en als het voorspel tot ingrijpende sociale omwentelingen”. Brunclair geloofde bovendien vurig dat de Duitsers de door hem vermaledijde Belgische staat grondig zouden hervormen in het voordeel van Vlaanderen.

In september 1940 trad hij in dienst van het gemeentebestuur van Kapellen, waar hij sinds 1936 woonde. In mei 1941 kon Brunclair echter aan de slag als deeltijds hulpsecretaris van de Koninklijke Vlaamsche Opera in Antwerpen, wat veel meer beantwoordde aan zijn ambities en aansloot bij zijn functie van deeltijds secretaris van de Koninklijke Nederlandsche Schouwburg in de Scheldestad, die hij vanaf 1938 een tijdlang had uitgeoefend. Bovendien had hij sinds het begin van de jaren dertig vele toneelrecensies geschreven. Korte tijd later

stelde Brunclair, die ook geregeld klaagde over de honorering van zijn publicaties, zich tevergeefs kandidaat om burgemeester van Kapellen te worden. Dat was “zonder meer een bewuste stap tot samenwerking met de bezetter”, hoewel hij zelf niet leek te beseffen hoezeer het hellend vlak waarop hij zich bevond steeds vervaarlijker kanteelde.

Brunclair leek inmiddels al een tijdje de weg kwijt in de gecompliceerde verhoudingen van de Tweede Wereldoorlog en sprak en handelde geregeld meer dan tegenstrijdig en ambivalent. Finaal werkte hij zich met de hem kenmerkende, nietsontziende vrijmoedigheid helemaal in de nesten, onder meer doordat hij het overlijden aan het Oostfront van Reimond Tollenaere, de commandant-generaal van de Dietsche Militie/Zwarte Brigade, als het ware openlijk toejuichte. Eind 1942 werd hij aangehouden en op 22 november 1944 vond hij na verblijven in gevangnissen en interneringskampen in België, Nederland en Duitsland de dood in het Duitse “buitenkamp” Ladelund, dat deel uitmaakte van het concentratiekamp Neuengamme vlak bij de Deense grens. Hoewel misschien ietwat onbehouwen geformuleerd, is de concluderende evaluatie van Dieter Vandenbroucke betreffende de eigengereide en niet altijd met beide voeten op de grond staande Victor J. Brunclair spijtig genoeg de enig juiste: “Het enfant terrible van de Vlaamse letteren verloor domweg zijn evenwicht en viel recht in de mond van de vulkaan.” Zoals Van Roosbroeck en de meeste literatoren die in *De stekelige jaren* aan bod komen, was de tegendraadse Brunclair – hoewel het er lange tijd anders uitzag – uiteindelijk toch bezweken voor de totalitaire verleiding van de Nieuwe Orde, die hij paradoxaal genoeg bleef bekritisieren.

Alles samen leveren deze verzamelbundel en de biografieën van Van Roosbroeck en Brunclair andermaal een bewijs van het feit hoe sterk het flamingantisme in het algemeen en het Vlaams-nationalisme in het bijzonder (of althans de overgrote meerderheid van de eerste beweging en haast de totaliteit van de tweede) tijdens de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog gegrepen waren door het fascisme, het nationaalsocialisme en de Nieuwe Orde.

NICO VAN CAMPENHOUT

- JAN LENSEN, LUDO STYNEN EN YVES T'SJOEN (RED.),
De stekelige jaren. Literatuur en politiek in Vlaanderen 1929-1944, Academia Press, Gent, 2014, 197 p.
 - ARMAND VAN NIMMEN, *Rob Van Roosbroeck en tijdgenoten. Het verdriet van Vlaanderen*, Academia Press, Gent, 2014, 449 p.
 - DIETER VANDENBROUCKE, *Dansen op een vulkaan. Victor J. Brunclair: schrijver in een bewogen tijd*, De Bezige Bij Antwerpen, 2013, 585 p.
-